

RUMELİ'DE BİR EŞKIYA: HİBETULLAH “ZİDE KADRUHÛ”*

*Bekir AKŞİT***

Öz: Bu makale, 18. yüzyıl başlarında Manastır ve çevre kazalarda etkili olan eşkıya Hibetullah'a odaklanmaktadır. Makalenin temel amacı, Hibetullah'ın kimliğini tespit etmek, faaliyetlerini incelemek ve bu eşkıyanın zaman içinde nasıl algılandığını anlamaktır. Öncelikle Türkiye'deki ve Balkanlardaki eşkıyalık literatürüne ait birkaç örnek verilmiştir. Hibetullah'ın kimliği tespit edildikten sonra literatürdeki eşkıya algısının farkına değinilmiştir. Arşiv kaynakları, Hibetullah'ın faaliyetleri ve devlet tarafından nasıl görüldüğü konularında temel bilgiler sağlamak üzere kullanılmıştır. Ayrıca, makalede öne sürülen iddiaya göre eşkıyanın merkezileşme için bir araç olarak kullanıldığı, vaka üzerinden değerlendirilmiştir. Bölgesinde namı bir eşkıya olan Hibetullah'ın aynı zamanda martolos olması, bu askeri grup ile eşkıyalar arasındaki bağı göstermek açısından da önemlidir. Lanetlenen bir eşkıyanın zaman ve mekânın şartlarına göre dua alan bir askere nasıl dönüşebileceği üzerinde durulmuştur. Hibetullah'ın ölümü, bölgedeki eşkıyalık hareketlerine son vermemiştir. İddia edildiği gibi eşkıyalık, merkezleşmenin bir aracı olmaktan ziyade eşkıyalık ile mücadele edilerek mevcut düzen korunmak istenmektedir. Eşkıyaların bağışlanarak sisteme dahil edilmesi, martolosların eşkıyalarla daha derin bağlar kurmasına ve bu grubun yozlaşmasına yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: Eşkıya, Martolos, Rumeli, Manastır (Bitola), Florina, Evlâd-ı Fatihan, 18. yüzyıl, taşra idaresi.

A Bandit in Rumelia: Hibetullah “May His Rank/Fortune be Advanced”

Abstract: This article examines the identity and actions of the bandit Hibetullah, who was influential in the early 18th century in Manastır and the surrounding districts. The main aim is to identify Hibetullah, analyze his activities and understand how this bandit was perceived over time. Based on a few examples of banditry literature in Turkey and the Balkans, the article establishes the identity of Hibetullah and discusses any differences in the perception of banditry to existing literature. Archival sources are used to gather basic information on Hibetullah's activities and how he was perceived by the state. The article based on the case

* Atıf Bilgisi / Citation: Akşit, B. (2024). Rumeli'de Bir Eşkıya: Hibetullah “Zide Kadruhû”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 195-214.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Date of Acceptance: 01.09.2023-29.04.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Teşekkür: Makalemi okuyup değerlendiren hocam Prof. Dr. Mehmet Öz'e ve değerli hakemlere teşekkürlerimi sunarım.

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
E-posta: bekiraksit@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3887-2192.

study, also argues that banditry was used as a tool for centralization. The fact that Hibetullah, a notorious bandit, was also a *martolos*/militiaman is also important in terms of showing the connection between this particular military group and the bandits. The paper establishes the conditions for the transformation of a convicted bandit to a soldier who receives invocations for his actions. The death of Hibetullah did not put an end to the banditry in the region. On the contrary, the decision to pardon the bandits and integrate them into the system strengthened the ties between the *martolos* and the bandits, leading to corruption. Finally, it seems that contrary to claims, banditry was not used as an instrument of centralization but rather combating banditry preserved the existing order.

Keywords: Bandit, Martolos, Rumelia, Bitola (Monastir), Florina, Evlâd-ı Fatihan, 18th century, provincial administration.

Giriş

Ammâ biz bu şehirde iken bir gece Yano nâm bir haydûd beş yüz kefereler ile Şıpka Dağından meş'allar ile gelip bî-bâk ü bî-pervâ bezzâzistânın kapuların kırıp yetmiş bin nakid riyâl ve bu kadar akmişe-i kâlâ-yı vâlâ-yı fâhireler alup sâlimîn ü gânimîn tüfeng şâdumânî ederek sek ber-sahrâ gıtdiler. Böyle bir şehri mu'azzamda bir ferd-i âferiden kimesne çün u çirâ diyemediler. Garip temaşa oldu (Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilî, 2007, s. 309)

Evliya Çelebi'nin bu olayı *temaşa* olarak nitelendirmesine bakarak şahit olduklarından heyecan duyduğu söylenebilir. Manastır'da geçirdiği bu gecenin şehrin sakinlerinde de aynı duyguları uyandırdığı ise şüpheli. Bedesteni sorumluluğunda bulunduranlar yahut içerisinde emaneti olanlar geceyi onun kadar rahat geçirmemiş olmalılar. Manastır sakinlerinin bu olaya karşı direnememeleri can korkusundan ya da eşkıyalara karşı direnmenin sonuçlarını birçok kere tecrübe etmelerinden kaynaklanmış olabilir. Zira Evliya, Manastır'da bulunduğu kısa sürede şehir softalarının zorbalıklarının ve Arnavut eşkıyalarının oldukça fazla olduğunu anlatmaktadır (Evliya Çelebi, 2007, s. 309).

Düzen dışılığın bir yolu eşkıyalığın, tarihinin ne kadar eski olduğu bilinmemekle birlikte bazı zamanlarda artış gösterdiği resmi kayıtlardan tespit edilmektedir. Belli bir bölgeye ait olmayıp her toplumda izlerine rastlanmaktadır. Eşkıyalar hakkında tutulan kayıtlar otoritenin kaleminden çıkmakla birlikte bu kayıtlar dönemin düşünce yapısını ve hadiselerini anlamamızı sağlayan çok önemli kaynaklardır. Bu kayıtlar eşkıyaların zihin yapılarına ışık tutması bakımından önemlidir.

Eşkıyalık üzerine yapılan çalışmalar, araştırmacıların farklı yönleri ele aldıklarını göstermektedir. Hobsbawm, sosyal eşkıyalık üzerine odaklanarak, zulme başkaldıran ve halk hafızasında olumlu bir yer edinen eşkıyaları inceler (Hobsbawm, 2011, s. 24). Benzer bir bakış açısına sahip olan Yetkin, 19. yüzyılda Ege bölgesindeki eşkıya efelerine odaklanır (Yetkin, 1996, ss. 10-19). M. Çağatay Uluçay, 17-19. yüzyıllarda Saruhan sancağında meydana gelen eşkıyalık

hareketlerini detaylı bir şekilde ele alır. Sancağın mülki ve ekonomik durumu, idareci ve ayanları ortaya konulduktan sonra eşkıyalık sebepleri, yöntemleri bunlara karşı alınan tedbirler ve önde gelen eşkıyalar detaylı şekilde anlatılmaktadır (Uluçay, 1944; 1955). Diğer bir çalışma Maraş eyaletinde eşkıyalık faaliyetlerinin hedefleri, devletin aldığı önlemler ve cezalandırmalarını ele almaktadır (Demirci ve Arslan, 2012).

Georg Rosen, Die Balkan Haiduken adlı çalışmasında Bulgar eşkıyaları üzerinde durmaktadır. Yazar bu haydutların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmalarda ve Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerinde öncü rol oynadıklarını iddia etmektedir. Kitap, Balkanlar'da eşkıyalığın kökenlerini ve genel değerlendirmesini yaparak, Bulgar halk şiiirine eşkıyalığın nasıl yansıdığını ilk bölümde ortaya koymaktadır. İkinci bölümde, eşkıya olarak tanınan Bulgar milli kahramanı Panayot Hitov'un hayat hikayesine odaklanılmaktadır. Kitabın son bölümü ise sunulan edebi eserlere eleştirel açıklamalardan oluşmaktadır (Rosen, 1878). John K. Vasdravellis tarafından kaleme alınan Klephts, Armatoles, and Pirates adlı diğer bir çalışma ise 1627-1821 yılları arasında Makedonya'daki eşkıyalık olaylarına odaklanmaktadır. Yazar, kleftleri sıradan suçlulardan ziyade Osmanlı yönetimine başkaldıran Yunanlılar ve halkının desteği ile hareket eden kişiler olarak tanımlamaktadır. Kleftlerin Yunan isyanının gelişim sürecinde nasıl bir rol oynadığını açıklamaktadır. Martolos ve eşkıya arasındaki geçişkenlik ve bu grupların bölgedeki faaliyetleri de eserde incelenmiştir. Yazar, bölgedeki eşkıyaların başlangıçta milli bir bilinç üzerine isyancı olmadıklarını, ancak daha sonraki milli isyanlarla birlikte bu bilinci kazandıklarını göstermektedir (Vasdravellis, 1975).

Karen Barkey ise devletin merkezileşme için eşkıyalığı bir araç olarak kullandığını iddia etmektedir. Yazarın iddiasına örnek gösterdiği gruplar ise Celalilerdir (Barkey, 2021, ss. 195-255). Celaliler her ne kadar eşkıyalar ile benzer yöntem ve faaliyetlere başvurmuş olsa da gerek ortaya çıkmalarına neden olan koşullar gerek siyasetleri açısından eşkıyadan ayrılmaktadırlar. Zira ekonominin beslemekte yetersiz kaldığı nüfus köyden dışarıya taşarak geçim yolları aramıştır. Bu yolların başında gelen paşa kapısına levend/sekban yazılmak ve medrese talebeliği bir müddet sonra ihtiyaca kifayet edemez hale gelmiştir. Bu gruplara toprağını ve dirliğini bırakan çiftçi, asker ve ayrıca medresede görevlilerinin de katılmasıyla toplumun her kesimini içine alan ve yerel kuvvetler tarafından bastırılması mümkün olmayan Celali Hareketi ortaya çıkmıştır (Akdağ, 2018, ss. 13-20). Levend ve sekbanlar, sahil ve iç bölgelerde küçük gruplar halinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş, aynı zamanda işsiz medrese talebeleri de benzer yollara başvurmuştur (Cezar, 2013, s. 137). Bu gruplar birleşerek Celali Hareketi'ni oluşturmuş ve sıradan eşkıyalıktan ziyade devlete karşı isyancı bir kimlik kazanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sıradan eşkıyalık ile celalilerin zulüm ve isyanları arasında şüphesiz farklar vardır. Ancak

devlet, bunların hepsini eşkıya, zulüm, teaddi ve şekavet gibi kavram ve kelimelerle nitelendirmektedir. Bunun nedeni, bu eylemlerin hepsinin düzeni ve güvenliği bozması ve devletin gücünü zayıflatması gibi benzer sonuçlara neden olmasıdır. (Öz, 2017, s. 19). Celali hareketinin sadece Anadolu topraklarında ortaya çıkıp idareye karşı bir isyan niteliği taşıması ve nihayetinde son bulması onu bilinen eşkıyalıktan ayırmaktadır. Bu hareketin etkileri uzun süre Anadolu'da bir kargaşaya neden olmuşsa da son bulmuştur. Eşkıyalık ise insanlık tarihi kadar eski olup kendi sistematigi içerisinde her toplum ve coğrafyada var olmaktadır.

Eşkıyalık genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip, baskın yaparak mal ve cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliği ihlâli olarak tanımlanabilir (Bardakoğlu, 1995, s. 463). Eşkıyalığın, idari boşlukların ve ekonomik zorlukların yaşandığı dönemlerde daha sık ortaya çıktığı görülmektedir. Ortaya çıkmalarında siyasi ve askeri idarenin zayıflığı bir teşvik olarak gözükmektedir. Bunun yanında XVI. yüzyılın sonlarında Akdeniz dünyasında yaşanan ekonomik buhran eşkıyalığın artışına neden olmuştur (Braudel, 2017, s. 585). Anılan tarihlerde Osmanlı genişlemesi durmuş, doğuda ve batıda devam eden savaşlar Anadolu'da sürekli huzursuzluk kaynağı olmuş, ağır sefer masrafları halkı yoksulluğun içine itmiştir. Kaybedilen savaşlar yanında artan nüfus da bir başka önemli sıkıntı kaynağını oluşturmuştur. Bozuk ekonomik durum savaşlar sebebiyle daha da kötüleşmiş; bu da topraksız, işsiz genç nüfusun eşkıya zümrelerinin insan gücünü teşkil etmesine yol açmıştır. Osmanlı hayat düzenini temsil eden timar rejiminin bozulması idarî, malî ve sosyal düzende büyük tahribat yapmıştır. Bu durumda reaya sınıfı fakirleşmiş, gençler kendilerine geçim yolu aramaya koyulmuş ve birçoğu eşkıyalığa yönelmiştir (İlgürel, 1995, s. 467).

Ülke ve şehir sınırları, bunlar arasındaki ulaşım ağları ve otoritenin denetim sağlamakta güçlük çektiği dağlık alanlar eşkıyanın bu dönemde sıklıkla görüldüğü yerler olmuştur. Kaynaklarda en bilinen uğraşları olarak yol kesip hırsızlık yapmaları karşımıza çıkmakla birlikte eşkıya grubunun büyüklüğü ve gücü hareket tarzlarını şekillendirmektedir. Yol kesme, mesken basma, cana kıyma, para, eşya yahut hayvan çalma, işkence etme, fidye yahut kendi zevkleri için insan kaçırma, yolcu kabilelerine saldırma, sınır bölgelerinde komşu şehirleri yağmalama, köy, kaza, askeri birlik yahut kale muhasara etme gibi faaliyetler eşkıya uğraşlarındandır. Siyasi otoritenin zayıflaması düzenin dışına çıkan bu kişilerin ortaya çıkmalarına fırsat vermekle ganimet elde etmek, geçimlerini sağlamak, otoritenin zulmüne başkaldırmak, nam yapmak vs. eşkıyalığın fikri zemini oluşturmuştur.

Eşkıyaların ortaya çıkmasında siyasi ve askeri idarenin zayıflığı bir teşvik olarak gözükmekle birlikte şehirlerin hemen dışında zayıflayan bu idareye karşı bir güç olarak hazır beklemektedirler. Eşkıyalar varlığı gereği toplumsal düzene karşı bir hareket olup, varlığı kendisine meydan okunabilecek ekonomik ve siyasal

düzenen ayrı düşünülemez (Hobsbawm, 2011, ss. 8-9). Bu yazıda 18. yüzyılın ilk çeyreğinde, Evliya'nın seyahatinden kısa süre sonra, Manastır ve civar kazalarda etkili olan Hibetullah adlı bir şakinin hikâyesi belgeler ışığında anlatılacaktır. Osmanlı ve Venedik arşivlerinde bu döneme ait eşkiya faaliyetleri hakkındaki belgelere sıklıkla karşılaşılmaktadır. İşlenen tecavüz ve cinayet ve yağma iç karartıcı bir hikâye ortaya koymaktadır. Tabii bu olayların genellikle şehir merkezlerinin dışında kırsal bölgelerde yoğunluk gösterdiği bilinmektedir. Eşkîyalar kırsal kesimde kanun ve düzeni büyük ölçüde ortadan kaldıran Balkanların gerçek belası olduklarını ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır (Skiotis, 1971, s. 232).

Hibetullah ve Bahanesi

Bazı araştırmacılar Hibetullah'ın Arnavut olduğunu ileri sürmektedir (Matkowski, 1983, s. 574; Palairiet, 2015, s. 67; Dalyan ve Tunç, 2021, s. 192)¹. Arnavut eşkiyasının Hibetullah'ı kendilerine lider seçtikleri (A. DVNSMHH. d. 115/77/309) belirtilmekte ise de aynı mühimme defterinde onun *Evlâd-ı fâtiyhân*'dan² olduğu açıkça görülmektedir. Bilindiği üzere *Evlâd-ı fâtiyhân XVII*. yüzyılın sonundan itibaren Rumeli'deki Yörük gruplarına verilen addır ve genel olarak Rumeli'nin fethi sırasında Anadolu'dan göç ettirilen Türkleri ifade etmektedir (Halaçoğlu, 1995, s. 524). Ayrıca Hibetullah'a yardım ve yataklıkta bulunan ve bu yardımın kesilmesi için kendilerinden hüccet alındığı ifade edilen köy isimleri Türkçe olup Selanik Yörüklerinin buldukları yerlerdir.

Merkezi otoritenin gittikçe zayıflaması yerel idarecilerin keyfi hareketlerinin artmasına ayrıca rüşvet ile göreve gelen zorba kimselerin reaya sömürsünü artırmaktaydı. Tımar ve iltizam sisteminin bozulması merkezi hazineye yük olacak asker sayısının atmasına neden oluyordu. Bunların yanında ekonomik durgunluk ve nüfus artışı özellikle asker ve reayayı yoksulluğa sürüklemişti. Fetihlerin durma noktasına gelmesi ve paranın değer kaybı askerinin alım gücünü düşürerek reaya üstünde baskıyı artırıyordu. Bunlara ek olarak olağanüstü hâl

¹ Palairiet, bu bilgiyi Matkowski'den aldığı ifade etmektedir. Matkowski ise Hibetullah'ın Türk olduğunu görmezden gelmiş onun eşkiyalığını, feodal Türk yönetimine karşı bağımsızlık için girişilen bir isyan gibi göstermek istemiştir. Girişte tanıtılan iki eser de benzer bir bakışla eşkiyaları haydut, kleft gibi isimlerle milli kahraman olarak değerlendirmişlerdir. 15. yüzyıldan itibaren idaresinde kaldıkları Osmanlı'dan ayrılan Balkan halkları eşkiyalığı ulusal güçlerinin etkinliğini göstermek için bir araç olarak kabul kullanmaktadırlar (Adanır, 1982, s. 43).

² "Sarıgölde sâkin Evlâd-ı Fâtiyhândan olup bundan akdem Florina kazâsında Martolosbaşı olan Hibetullah demekle ma'rûf şâki Belgenin devamında da aynı konuya temas edilerek Evlâd-ı Fâtiyhân zabiti olan Hasan Paşa, şâki-i mezbûr ise evlâd-ı fâtiyhândan olup zabiti olduğun hasebiyle mezbûrun def'-i fesâdi senin uhdene lâzım-ı umûrdan olmakla" şeklinde uyarılmıştır (A. DVNSMHH. d. 115/192/791) (Evâhir-i Ramazan 1118/Aralık-Ocak 1706).

vergilerinin düzenli hale gelmesi ve bazı olağan vergilerdeki artış reayanın hoşnutsuzluğuna neden olmaktadır (İnalçık, 1972, ss. 346-353). 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları esnasında toplumsal düzensizlik artmış ve neticesinde bölgede siyasi dengelerin değişmişti. Balkanlar'da siyasi karışıklıkların artması ekonomiye olumsuz etki yaptı. Ticaret ve üretimdeki durgunluk, insanların geçim kaynaklarını kaybetmelerine ve yoksulluk seviyelerinin artmasına neden oldu. Bu da, halkta hoşnutsuzluğun artmasına ve çatışmaların şiddetlenmesine yol açtı.

Eşkılar, çoğunlukla haksızlığa uğradıkları için düzen dışına çıktıklarını iddia etmektedir. 1704'de Florina kazasına bağlı Ekşisu karyesinde sakin olan Hibetullah, zimmi bir kızla rızasıyla birlikte olmuştur. Kızın babası Yosko köyün zabıtları olan Mehmet ve İlyas ile birlikte yanlarında bazı zimmiler ile Hibetullah'ın yolunu kesip, evini ve hasat ettiği ekinini yakıp mal ve erzakını gasp etmişlerdir. Hibetullah konunun daha önce Sofya kadısı huzurunda görüldüğünü ve suçluların kabahatlerini ikrar ettiklerine dair hücceti olduğunu iddia etmektedir. Hüccetinin gereği olarak zararının tazmini ve suçluların cezalandırılması için hüküm ricasında bulunmaktadır. Hüküm sonucunda ise davanın şer' ile tekrar görülmesi konunun sıhhatli bir şekilde bildirilmesi istenmektedir (A. DVNSŞKT.d. 39/916).

Ekşisu köyünün zimmi reayası ise Hibetullah'ın zulmünden şikâyetçidir. Hibetullah onlar üzerine iftira atarak aldığı emr-i şerifle kendilerine zulmediyordu. Divan-ı Hümayun, bu şikâyet üzerine Hibetullah'ın zulümden men edilmesini ve davanın Florina kadısı huzurunda tekrar görülmesini emretmişti. (A. DVNSŞKT.d. 39/1005). Birbirinin aksini iddia eden bu iki şikâyete görüldüğü gibi devlet, söylem olarak kimden kaynaklanırsa kaynaklansın *zulm ü ta'addinin men' u def'* olunması için yerel yöneticileri görevlendirmektedir³.

Mühimme defterlerine göre, Hibetullah ve Ekşisu köylüleri arasındaki anlaşmazlık 1700'den beri sürmektedir. Rumeli valisi Abdi Paşa, Sofya mollası ve Florina kadısı, Hibetullah hakkında uyarılmaktadır. Hükümden, Murtaza oğlu Hibetullah'ın yakalansa da firar ederek saklanmayı başardığı anlaşılmaktadır. Rumeli valisi tarafından yapılan araştırmada Florina ahalisi, Hibetullah'ın fesat çıkardığına ve katli vacip eşkıyadan olduğuna ayrıca onun, evimi ve ekinimi

³ Atık Şikâyet defterleri, 1649'dan itibaren Mühimme defterlerinden ayrılan, kazanın veya karyenin bütününe nazaran daha kişisel davalara Divan-ı Hümayunda verilen fermanların kayıtlı olduğu defterlerdir (Aktaş, 1191, s. 68). Davalar genel olarak şikâyet mektupları yahut bir tarafın şahsi iddiası üzerine görüldüğünden kesin hükümler yerine bölge idarecilerinin konuya mukayyet olmaları yönünde kararlar alınmıştır. Şikâyet defterlerinde her konudan örneklere rastlanmakla birlikte adli meseleler çoğunluktadır (Tuğluca, 2016, s. 36). Hibetullah'ın şikâyeti ne şekilde gerçekleştiği anlaşılmasa da zimmi köylünün bizzat Divan-ı hümayuna başvurduğu anlaşılmaktadır.

yakıp, mal ve eşyayı çaldılar şeklindeki iddiasının asılsız olduğuna şahitlik etmişlerdir. Böylece Sofya'da hapsedilen Yosko nam zimmi ve dört arkadaşının serbest bırakılması buyurulmuştur. Köylülerin nihai isteği ise Hibetullah'ın fesat ehli olduğu anlaşıldığı için kendileri hakkındaki suçlamalarının ciddiye alınmamasıdır (A. DVNSMHM. d. 111/292/1034). Hibetullah faaliyetlerinde pratik bir yol izlemiş, siyasi idarenin gücünü arkasına almaya çalışmış ve bunu da bir zaman başarmıştır. Ancak ahalinin şikâyetleri üzerine yapılan araştırma sonucunda bu gücü karşısında bulmuştur.

Hibetullah'ın kötü hali, fesat ve karışıklık çıkarmaya yatkın olduğu anlaşılmış ise de kendisinin henüz bölge için büyük bir tehdit olmadığı görülmektedir. Florina kazasında köylüye zulmeden başka eşkıyalar da bulunmaktadır. Selanik Sancağı Mutasarıfı Hasan Paşa'ya gönderilen hükümde eşkıyadan Topçuoğlu Ahmet'in ne şekilde olursa olsun yakalanıp idam edilerek, malına miri için el konulması emredilmiş, Hibetullah'ın ise hapsedilerek iddiaları sonucunda rencide edilen köylülerin başına tekrar böyle bir hal gelmemesi için dikkatli olunması emredilmiştir (A. DVNSMHM. d. 111/293/1035).

1700 Haziranında gelen başka hükümde Hibetullah, Florina kazasına tabi Goleniç karyesi sakinlerinden Deli Yusuf'un katledilmesinden sorumlu tutulmaktadır. Maktulün varisleri Hibetullah'ın yakalanıp mahkemeye getirilmesini istemişlerdir. Reaya ayrıca bölgedeki şakilerin faaliyetlerinin engellenmemesi durumunda köylerinin dağılacağı, perakende olacakları konusunda ısrar etmektedir. Şikâyet sonucunda Selanik muhafızına hitaben her ne olursa olsun Hibetullah'ın şer'i mahkemeye çıkartılması ve dava sonuncun icra edilmesi hakkında ferman sadır olmuştur (A. DVNSMHM. d. 111/327/1142)⁴.

Bağlantıları

Eşkîyanın varlığı, *yatak*⁵ olarak tabir edilen kişilerle kurduğu bağlantıyla ilişkilidir. Florina ve Manastır kazalarında eşkıyalık olaylarının artması üzerine Rumeli valisi Hasan Paşa, bir miktar asker ile Ohri mutasarıfı Şarkan İbrahim'i görevlendirmiş fakat bundan netice alınamamıştır. Eşkîyanın reislerinden Hibetullah ve Ömer, Florinalı Nuh ve Sökeoğlanları firar ederek kurtulmuşlardır. Eşkîyanın saklandıkları düşünülen Rudnik nahiyesinde Mirali, Çalcılar ve Ekşisu karyeleri ahali bundan sonra eşkıyayı köylerine almayacaklarını, eşkıyaya katılmayacaklarını taahhüt etmişlerdir (MŞS 31/25b). Kaza merkezlerinde ise

⁴ Eşkîya karşısında köylünün şikâyet yahut yardım taleplerine bakıldığında genellikle "perakende, perişan ve diğergün" olacaklarından bahisle, "diyar-ı âhara" gitmelerinin muhtemel olduğu bu durumda ise devletin mutat ve kadim üzerine topladığı vergilerden mahrum kalacağı belirtilmekte, buna müsaade edilemeyeceği tehdidi üstü örtülerek hissettirilmiştir.

⁵ Eşkîyanın saklanmasına yardım eden, haber ulaştırın, çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan ve çoğu zaman arasında çıkar ilişkisi bulunan kimseler.

eşkîya varlığının sonlandırılması bazı kimselerden beklenen bir sorumluluktur. Florina, Manastır, Kesriye, Sarıgöl ve Cuma kadıları, ayan-ı vilayeti ve sair iş erleri söz verdikleri üzere eşkîya ortaya çıkar ise ittifak içinde hareket etmeleri konusunda uyarılmışlardır (MŞS 31/26b).

Eşkîya bağlantılarının koparılması kolay gerçekleşmemektedir. Eşkîya, iktidarını gerçekleştirmek için faaliyet gösterirken, bir takım çıkar ilişkileri de ortaya çıkmaktadır⁶. İktisadi ve idari bunalım zamanlarında eşkîyalığın arttığı açıktır. Bu dönemde geçim yahut ganimet derdindeki asker ve reaya, eşkîya reislerinin çağrularına kulak vermişlerdir. Civar geçitlerde yolcuların yağmalanması, köylerden mal ve erzak çalınması gibi işlerde payları karşılığı eşkîya reislerine hizmet etmişlerdir. Devlet, grubun liderini ortadan kaldırıp etrafındakileri ise dağıtarak eşkîyalığın üstesinden gelmeye çalışmıştır. Gelen *buyruldu* ve *fermanlarda* eşkîya reisi olarak Hibetullah'ın ortadan kaldırılması etrafındaki Arnavut eşkîyalarının cemiyet oluşturmalarının engellenmesi buyrulmuştur (MŞS 31/27a). Reaya yanında eşkîya ile daha özel bağlantıları bulunanlar bölgenin ileri gelen ayanları, tahsildarlar veya askeri sınıfa mensup kişilerdir. Bu kişiler eşkiyanın varlığını reaya üzerinde bir tehdit yahut idareye karşı bir bahane olarak kullanarak usulsüz kazanç elde etmek hevesindedirler.⁷ Eşkîya iş birlikçileri ve gerekli önemi vermediği için eşkiyanın yakalanmasına engel olanlar sorumlu tutulup yargılanacaklardır. Bu buyruldu ve fermanlarda sürekli olarak tekrarlanmaktadır (MŞS 31/25b).

Hibetullah'ın hakkında gelinememesi, etrafı sarıldığında bir şekilde kurtulup firar etmesi onun şöhretini arttırmıştır. Hibetullah hakkındaki hükümler daha önce sadece Florina kadısına gönderilirken 1706 Ekim de Manastır, Florina, Kesriye, İstarova, Vodina, Kraçova, Tikveş, Pirlepe, Morihova ve Kırçova kadılarına gönderilmiştir (A. DVNSMHH. d. 115/77/309). Aradan geçen yıllarda

⁶ Eşkîyanın ahali ile bağlantılarına bakılarak adi suçlulardan mı, yoksa sosyal eşkiyadan mı olduklarını tespit etmek zordur. Bu bağlantılar çoğu zaman karşılıklı çıkara dayalı olup, eşkiyanın hayatta kalması da bu bağlantılar ile doğru orantılıdır. Kendileri bu yola bir zulme isyan ederek girmiş olsa dahi hayatta kalması iktidarını ne kadar sağlam kuracağına bağlıdır. Bu iktidar ise saydığımız eşkiyalık faaliyetleri ile sağlanacaktır.

⁷ 1712 senesi Florina kazasının avarız ve nüzul vergilerinin tahsildarı olan Ahmet, Divân-ı Hümayuna arzual ederek Florina ayanlarından Mehmet'in vergi tahsili işini cebren üzerine aldığından ve Hibetullah yüzünden tahsil edemediği bahanesiyle zimmetinde kalan paranın alınmasını talep etmektedir (MŞS 32/37a). Manastır sakinlerinden eşkiya refiklerinden Bebirzade Mehmet ve oğlunun Kosta nam zimminin iki yüz kuruş ve sair eşyasını Hibetullah ile ilişkisi vardır diyerek suç isnadıyla gasp etmeleri (A. DVNSMHH. d. 118/498/2024 Evâil-i Safer 1124/Mart 1712). Ohri müteselliminin eşkiyalara destek verip Manastır kazasını muhasara ettirmesi sonucu gerçekleşen cinayetler ve yağma olayları (A. DVNSMHH. d. 119/20/229 Evâhir-i Receb 1123/Eylül 1711).

Hibetullah ne yapmış bilmiyoruz ama anlaşılan adını Rumeli eyaletinin on kazasında duyurmayı başarmış ve yakalanamamıştır.

Faaliyetleri ve Martolosluk İddiaları

Hibetullah Florina kazasında martolos⁸ olarak görevli olup çevre kazalarda da böylece tanınmaktadır. Kesriye kazasına bağlı Klisura köyü ahalisi Hibetullah'ın kim olduğundan haberdar olarak şikâyette bulunmuşlardır. Mayıs 1706'da Hibetullah ve eşkıya grubu bu derbent köyünü basarak dört kişiyi öldürüp, mal ve erzak çalmışlardır. Şikâyette diğer eşkıyaların da köyleri ve isimlerinden bahsedilmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Hibetullah çevre kazalarda Florina martolosu olarak tanınmasına yetecek süre bu görevi üstlenmiştir (A. DVNSŞKT. d. 45/22/79).

Hibetullah'ın uzun bir süre yakalanmaması gücünü kabul ettirmesine neden olmuştur. Hibetullah'ın etrafında genelde Arnavut martolosların toplanması üzerine Rumeli eyaletinde görevli Arnavut martolosların tamamının görevlerine son verilmiştir. Görevine son verilenler içinde yaptıklarından pişman olup, bölge ahalisinden güvenilir kefiller bulanların kendi hallerinde olmaları şartıyla ikamet ettikleri yerlerde tekrar martolos olmalarına ruhsat verilmiştir. Ancak bu martoloslar bir süre sonra ücretlerini bahane ederek tekrar halka eziyet etmeye başlamışlar ve martolos eskisi eşkıya yenisi Hibetullah'ı kendilerine başbuğ ilan etmişlerdir⁹. Altı, yedi yüz kadar eşkıyaya başbuğ olduğu için Hibetullah kadılar üzerinde baskı kurabilir hale gelmiştir. Kadılardan zorla aldığı *mürasele* (kadıların daha alt derecedekilere tayin ve yetkilerini bildirmek için verdikleri resmi mektup) ile martolos akçesi namıyla kazalardan akçe toplayarak eşkıyalığını meşru göstermeye çalışmıştır (MŞS 32/25b).

⁸ Martoloslar, Osmanlı askeri teşkilatında ordu hizmetinde olanlar ve iç hizmettekiler olarak iki gruba ayrılmış bir sınıftır. Bu organizasyon Bizans menşeli olup 15. yüzyıl ortalarından itibaren bir teşkilat halini almıştır. İmparatorluğun daha çok Avrupa'da kalan topraklarında hizmet görmüş ve 19. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Martoloslar, imparatorluğun Balkanlar ve Orta Tuna havalisinde idare sisteminin kurulması ve muhafazasına katkıda bulunmuşlardır. Bu sınıf genellikle gayrimüslimlerden meydana gelmekle birlikte Müslümanların çoğunlukta olduğu birlikler de tespit edilmiştir (Anhegger, 1942, ss. 286-290; Vasic, 1978, ss. 48-54)

⁹ İdari ve iktisadi sorunların başlamasıyla artan eşkıyalığa paralel olarak martolos teşkilatı güçlendirilmiştir. İç hizmetteki martoloslar iskân olunan yerlerde ve bunlar arası yol şebekelerinde emniyet ve güvenlikten sorumlu jandarma olarak kabul edilebilir. Kaza ahalisinin tavsiye ve kefilliği üzerine seçilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bunun dışında eşkıyalığı bırakanların da martolos olarak görevlendirildiği görülmüştür. Bu şekilde görevlendirilen martolosların eşkıya ile en tesirli mücadeleyi göstereceği ayrıca eşkıyalar arasına katılan martolosların da bu grubun vahşiliğini azaltacağı düşünülmüşse de bu geçişkenlik sınıfın bozulmasına ve eşkıyalığın üstesinden gelinemez bir hale gelmesine neden olmuştur (Anhegger, 1942, ss. 290-295; Vasic, 1978, ss. 54-60).

Hibetullah, martolosluk iddiası ile bu görevden bir gelir etmenin yanında bölgede resmi bir kimlikle hareketli bir halde bulunabiliyordu. Kırsal bölgenin idaresi onun bağlantılarını genişletmesine katkı sağlıyordu. Bu bağlantılar ve merkezden yapılan ani azil ve atamalar martolos ve eşkıya arasındaki farkı gittikçe görünmez kılmaktaydı. Bu durum Rum halk şarkısında “otuz yıllık martolos ve yirmi yıllık bir eşkıya” olarak yer almıştır (Skiotis, 1971, s. 232).

Hibetullah yaptıkları ile adını duyurmuş, hem namlı bir eşkıya hem de martolos başı olarak düzen ve kanun dışılık arasındaki bu gruba kendini başbuğ kabul ettirmiştir. Ücretlerini alacakları sıralarda martolos, kalan zamanlarda eşkıya olan bu grup her fırsatta ganimet peşinde koşsa da akıllarından çıkarmadıkları asıl konu sonlarının ne zaman geleceği olmalıdır. Eşkilyalar ne kadar pervasız olsalar da yaptıklarının karşılıksız kalmayacağını bildikleri için kendi güçlerini sürekli diri tutmaları gerektiğinin farkındaydılar. Bu yüzden eşkıyalıktan pişman olup düzene dâhil olmaya karar verenler ve bunlara kefil olanlar taciz edilerek tekrar eşkıya olmaya zorlanmışlardır. Hibetullah’ın başını çektiği bu eşkıya grubu martolosluk iddialarını devam ettirerek kadıllardan zorla *mürâsele* alarak kazalardan akçe toplamaya devam etmişlerdir (A. DVNSMHH. d. 115/77/309).

Eşkıya grubunun kadıllardan tehditle *mürâsele* almaları merkezi iradenin müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Ekim 1706’da Rumeli valisinin eşkıya teftişi için Manastır’a gelmesiyle dağlarda saklanan yedi yüz civarındaki eşkıyadan silahlarını bırakıp teslim olanlar olmuştur. Bunlar martolosluk iddiasında bulunmamak ve kazada bir eşkıyalık faaliyetinin vuku bulması halinde oluşacak zararları tazmin edecekleri şartıyla affedilmişlerdir (A. DVNSMHH. d. 115/77/309). Ayrıca Rudnik nahiyesi, Cumapazarı, Eğribucak ve Çarşamba kazaları ahalileri Hibetullah’ın tekrar eşkıyalık faaliyetleri göstermesi halinde ittifakla üzerine giderek onu teslim edeceklerine dair senet vermişlerdir (A. DVNSMHH. d. 115/192/791). Eşkilyanın çatışmaya girmeden teslim olmasından anlaşıldığına göre af dileyenler arasında zorla eşkıya grubuna dâhil edilenler, bir heves uğruna dağlara çıkıp istediğini bulamayanlar, eski hayatlarının daha rahat olduğunu düşünenler, eşkıyanın çaldıkları içinden umdukları payı alamayanlar yahut bu işte uzun süre hayatta kalamayacaklarını anlayanlar bir hayli çoktur. Hibetullah silahını bırakıp teslim olan grup içerisinde değildir ve herhangi bir yargılamaya dâhil olmamıştır.

Rumeli valisinin Manastır’a gelmesi eşkıyanın dağılmasını ve bölgenin huzura kavuşmasını sağlamıştır. Ayrıca tedbir için Ekşisu karyesinde Ömer Ağa maiyetinde yüz otuz kadar sekban görevlendirmiştir. Valinin gitmesiyle Hibetullah tekrar ortaya çıkıp Ekşisu karyesindeki sekbanları muhasara etmişti.

Hibetullah'ın bu hareketi, kendisinin destekçileri arasında *sahib-i huruç*¹⁰ olarak anılmasına ve civarındaki Türkleri dahi ayaklandırarak eşkıya grubunun bin altı yüz kişiye ulaşmasına katkı sağladı. Sekbanların geri çekilmesi üzerine eşkıyalar Florina kazasına tabi birkaç köyü yağma edip, bu köylerden on kadar bakire kızı kaçırmışlardı. Bu durum üzerine Ömer Ağa'nın yanına Rumeli eyaletinden bin beş yüz, bölge beylerinden beş yüz, Tiran ve Mat askerlerinden iki yüz sekban ve civar kazaların cenk ve harbe kadir *il erleri* görevlendirilmiştir (MŞS. 32/33a).

Florina ahalisinin ilamlarında görüldüğü üzere eşkıyanın pişmanlığı kısa sürmüştür. Hibetullah ve önde gelen reisleri Çeribaşı Ekşioğlu Bekir, Karavelioğlu Yakub ve Musa Bölükbaşı tekrar cemiyet oluşturmuştur. Ayrıca kaza ahalisi de yaptıkları anlaşmadan dönüp eşkıyaya yardımda bulunmuşlardır. Rumeli valisinin üzerine gelmesini zararsız atlatan Hibetullah'ın şekaveti ve şöhreti daha da artmıştır. Bu sefer eşkıya üzerine Selanik mutasarrıfı Hasan Paşa görevlendirilmiştir. Bu görevlendirilme Hasan Paşa'nın aynı zamanda Evlâd-ı Fâtihân zabiti olmasından kaynaklanmaktadır. Hibetullah ve kendisine yardım eden bazı kaza ahalisi Evlâd-ı Fâtihân'dan olup meselenin çözümü zabitleri olan Hasan Paşa'dan beklenmektedir (A. DVNSMHH. d. 115/192/791).

Hasan Paşa'dan öncelikle Sarıgöl ahalisinden eşkıyaları kendilerine teslim etmesini istemesi emredilmiştir. Kabul etmezlerse, onların da eşkıyaya yardım edenlerden oldukları anlaşılacak ve üzerlerine asker gönderilecektir. Hibetullah ve reisleri Çeribaşı Ekşioğlu Bekir, Karavelioğlu Yakub ve Musa Bölükbaşı'nın ne şekilde olursa olsun ele geçirilmesi ve tereddüt edilmeden başlarının kesilerek gönderilmesi istenmektedir. Hasan Paşa'nın dikkatli olması, eğer başarısız olursa Evlâd-ı Fâtihân zabıtlığının kendisinden alınacağı ve özrünün kabul olmayacağı konusunda uyarılmıştır (A. DVNSMHH. d. 115/192/791).

Hasan Paşa, Haziran 1707'de Hibetullah'ı yakalamıştır. Hibetullah'ın iyi haline dair Paşa'nın arzına istinaden öldürülmeyerek (A. DVNSMHH. d. 115/266/1151) Selanik kalesinde kalebend¹¹ edilmiştir. Hibetullah'a yardımda bulunan Evlâd-ı Fâtihân çeribaşları ve sekbanbaşları azledilmişlerdir. Hibetullah bir süre sonra firar ederek Ekşisu karyesine ulaşmış, peşine asker gönderildiğinde ise dağlarda saklanarak kurtulmuştur. Şaki üzerine gönderilen

¹⁰ Temel olarak isyan sahibi anlamında kullanılmaktadır. Halk nazarında geleceği düşünülen Mehdi'ye atıfla kurtarıcı, hükümet açısından ise katli vacip asiye ifade etmektedir.

¹¹ Arapça kal'a ve Farsça bend kelimelerinden oluşan kal'a-bend sözlükte "kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse" anlamına gelir. Terim olarak suçluların kale surları içinde ikamete tâbi tutulup hisardan dışarıya çıkmalarına izin verilmemesi şeklinde uygulanan bir cezayı ifade eder. Kalebentlik cezası siyasî suçlar dışında teşhir, para cezası, küreğe koyma, hapis, sürgün gibi cezalardan biriydi. Bu ceza türü XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin şekilde uygulanmaya başlanmış ve XVIII. yüzyılda yaygınlaşmıştı (İşbilir, 2019, ss. 5-7).

askerlerin bir bahane ile halka eziyet etmemesi buyrulurak eşkıyanın çatışmaya girip ölmesi durumunda başının, sağ yakalanırsa kendisinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Selanik mutasarrıfı Hasan Paşa, Hibetullah'ın firarından sorumlu tutularak tekrar ele geçmeme ihtimali olur ise "... gazab-ı âteş-bar-ı hüsvâneme mazhar olacağını mukarrer ve muhakkak bilüb selâmet-i hâlin sana lâzım ise ana göre ziyâde basîret ve intibâh ile hareket eylemen bâbında ..." denilerek ikaz ve tehdit edilmiştir (A. DVNSMHM. d. 115/312/1340).

Ocak 1708'de Hibetullah'ın yakalanması için tekrar Rumeli valisi görevlendirilmiştir¹². Rumeli valisi eşkıyanın üstesinden nasıl gelineceği hususundaki fikirlerini bir kaime ile sunmuş ve görüşleri onaylanmıştır. Valinin bir miktar Arnavut üzerine tecrübeli bir başbuğ atayarak Hibetullah üzerine göndermesi, kendisinin de Manastır'a gitmesi buyrulmuştur. Ahalinin korunup gözletilmesi ve eşkıyalığın önlenmesi valinin görevleri arasındadır. Bu nedenle eşkıyanın yakalanmasında gerekli incelmeleri yapması ve Hibetullah'ın başının kesilerek gönderilmesinin kendisinden beklendiği belirtilmiştir. Ayrıca vali eşkıya bahanesi ile ahali üzerine vergi konulmaması ve kendilerinden kaynaklı bir şikâyete sebep olunmaması konusunda uyarılmıştır (A. DVNSMHM. d. 115/329/1419, BOA. AE. SAMD. III. 22/2070).

Güç ve şöhreti ne kadar artsa da Hibetullah, üzerine gönderilen kuvvetler ile çatışmaya girmekten kaçınarak ortalık sakinleşene kadar saklanmayı tercih etmiştir. Rumeli valisi ve Selanik mutasarrıfı olan paşaların Manastır ve civarına kendisi için geldiğini bildiği gibi, burada uzun süre kalamayacaklarından da emindi. Bu yüzden üzerine kuvvet geldiğinde saklanıyor, geri dönmeleriyle ortaya çıkıyordu. Tüm olanların yanında Hibetullah'ın martolosluk iddiasına devam ettirmesi ve bölge martoloslarının desteği bu sınıfa nizam verilmesini gerekli kılmaktaydı. Nisan 1708'de Hibetullah'ın diri yahut ölü yakalanırsa başının gönderilmesi bu kez Ağrafa ve çevresindeki martolosların nizamına memur olan Dergâh-ı âlî kapıcı-başlılarından Osman Ağa'dan istenmiştir (A. DVNSMHM. d. 115/559/2483).

28 Mart 1708 günü Hibetullah, Vodina kazasına yarım saat uzaklıktaki Vladova ve yakınındaki Podos isimli köylere inerek ahalinin mal ve eşyasını gasp etmiş, buradan Niyakova isimli köye gelerek burayı yakmış, köyden bir kadını kaçırmış ve köylünün bütün hayvanatını sürmüştür. Ahalinin bu tarz hadiselerden

¹² Merkezi hükümetin yahut eyaletlerdeki en güçlü temsilcisi olan eyalet valisinin eşkıya bahane/problemi nedeniyle görevlendirilmesi merkezileşme çabasından ziyade bozulan mutut ve kadimin inşasına yöneliktir. Devlet, eşkıyalık olaylarının öncelikle yerel kuvvetler tarafından çözülmesini istemiş mesele çözüme kavuşmaz ise kendisi eyaletten veya merkezden görevliler göndermiştir. Ayrıca taşraya giden asker kim olursa olsun ahali üzerine bir sıkıntı verilmemesi hususu her buyruldu veya fermanla belirtilmiştir.

korunması için Hibetullah'ın ortadan kaldırılması gerekmekte fakat üzerine asker görevlendirildiğinde bundan bir şekilde haberdar olması ele geçirilmesine engel olmaktadır. Bu sebeple Osman Ağa'nın planını gizli tutması ve eşkıyanın yerinin öğrenildikten sonra emrindeki martoloslarla ani bir şekilde üzerlerine varılarak eşkıyanın kökünün kazınması emredilmiştir (A. DVNSMHH. d. 115/559/2483).

Bu vazife için ise Karaferye, Vodina, Florina, Manastır, Kesriye, Pirlepe ve Hurpeşte kazalarındaki martolosların azil ve atama yetkisi Osman Ağa'nın iradesine bırakılmıştı. Bu sırasında Hibetullah ise yanına topladığı birkaç yüz adam ile Florina, Kesriye, Manastır ve Pirlepe kazalarında kendi martoloslarını görevlendirerek cinayet, hırsızlık ve yağmaya devam ediyordu. Hibetullah'ın yaklaşık on yıldır bir türlü yakalanamaması neticesinde İstanbul'a gönderilen haber ve şikâyetlerin fazlalığı divanın meseleden yakinen haberdar olmasını sağlıyordu. Gönderilen hükümlerde sürekli olarak reyaya eziyetin son bulması için eşkıyanın kökünün kazınmasının gerekliliği vurgulanıyordu (A. DVNSMHH. d. 115/606/2682). Hibetullah'ın yakalanması için bu sefer emrindeki martoloslara ek olarak Köstendil, Üsküp, Ohri, İlbasan, Avlonya ve Selanik sancaklarının alaybeyleri emirlerindeki tımarlı sipahiler ile Florina, Sarıgöl, Cumapazarı, Manastır, Prespa ve İstarova, Eğribucak, Premedi, Leskofça ve Kolonya kazalarında bulunan kethüdalar, yeniçeri serdarları, vilayet ayanları ve iş erleri Osman Ağa'ya yardımda görevlendirilmişti (A. DVNSMHH. d. 115/607/2683, A. DVNSMHH. d. 115/607/2684).

Bölgenin ormanlarla kaplı dağlık arazi yapısına sahip olması Hibetullah'ın ele geçirilememesinde önemli bir etken olmakla birlikte asıl sebep ahalinin eşkıyaya çeşitli sebeplerle yardımda bulunmasıdır. Hibetullah, eşkıya yatağı olarak bahsedilen dağlarda ve sarp geçitlerde, mensubu olduğu Evlâd-ı Fâtihân köylerinde yahut çıkar ilişkisi yürüttüğü kişilerin mülklerinde de gizlenmiş olmalıdır. Yardım gördüğü sürece yakalanmasının zor olacağı anlaşarak kendisine yardımda bulunanlar "ashab-ı fesad" olarak nitelendirilmiş ve bu kişilerin de eşkıyadan sayılarak cezalarının tertip edilmesi hususunda ferman verilmiştir. Eşkîyaya yardım eden askerilerin dirliklerinin ellerinden alınması, reyanın ise mülk ve erzaklarına miri hazine için el konulması ve hatta bu kişilerin katledilmelerine dahi ruhsat verilmiştir. Ahaliye yönelik bu tedbirler alınırken Osman Ağa ise eşkıyanın peşinden ayrılmayarak Hibetullah'ı ele geçirmesi için sıkı tembih edilmiştir (A. DVNSMHH. d. 115/606/2682).

Hibetullah hakkındaki belgelere bakıldığında meselenin çözümü konusunda verilen kararlarda değişim görülmektedir. İlk belgelerde kendisinin yargılanmak için mahkemeye çıkarılması, sonrasında ise eşkıya grubunun dağıtılarak Hibetullah'ın katli emredilmiştir. Nihai olarak Hibetullah ve kendisine yardımda bulunan *ashab-ı fesad* olarak değerlendirilerek katledilmelerine karar verilmiştir. Kararların değişimi meselenin hukuki açıdan zaman içerisinde farklı şekillerde değerlendirildiğini göstermektedir. Reyanın eşkıyalık suçundan katli şer'i

olarak mümkün değil iken askeri sınıfa mensup olanlar padişahın kulu sayılarak hem onun emrine karşı geldikleri için hem de kendisine emanet olan reyaya yapılan zulüm nedeniyle katledilmişlerdir. Hibetullah ilk olarak yol kesen basit bir suçlu olarak görülerek mahkemeye davet edilmiş, meselenin zaman içerisinde çözülememesi ve Hibetullah'ın askerler ile çatışmaya girmesi onun sadece eşkıya değil aynı zamanda *asi/isyancı* olarak görülmesine neden olmuş böylece katline hüküm verilebilmiştir. Hibetullah'ın ortadan kaldırılması yine de mümkün olmayınca devlet, eşkıyaya verilen desteğin kesilmesi yani meselenin toplumsal bir harekete dönüşmemesi için yardımcı olanların sâ'î bi'l-fesâd sayılacağını duyurmuştur. Böylece eşkıya yardımcıları gerek askeri gerekse reaya asilik nedeniyle katledilebilmişlerdir (Mumcu, 2017, s. 117).

Osman Ağa'nın bölge askeri ile kuvvetlendirilerek eşkıya peşinden ayrılmaması ve Hibetullah'a yardımda bulunanların da eşkıyadan sayılarak cezalandırması hakkında gönderilen buyruğular işe yaramış gözükmemektedir. Hibetullah yanında bulunan seksen eşkıya ile Florina ve Ostrova kazaları arasında Patalay/Batilay karyesinde sıkıştırılmıştır. Çatışma neticesinde eşkıya grubundan altmış yedi kişi sağ ve ölü olarak ele geçirilmiş, Hibetullah ise bir yolunu bularak tekrar kayıplara karışmıştır. O, sağ olarak yakalananlardan öğrenildiği kadarıyla çatışmada sol kolundan kurşun ile yaralanmış ve gece karanlığını fırsat bilerek kaçmıştır. Temmuz 1708'de gelen hükme göre her nereye kaçmış olursa olsun muharebe öncesinde tüm yollar ve geçitler tutulmuş ve etraftaki askerler bu husus için görevlendirilmiştir (A. DVNSMHH. d. 115/622/2727, MŞS 33/8b, MŞS 33/9a, MŞS 33/9b).

Affedilmesi

Osman Ağa ile çatışmasının üzerinden bir yıl kadar süre geçtiği halde Hibetullah hâlâ bulunamamıştı. Ekim 1709 tarihli hüküm ise tüm yaşananlara bir sünger çekildiğini göstermekteydi. Florina, Kesriye, Ostrova, Vodina, Manastır ve Pirlepe kadınlarına, Hibetullah'ın vilayet ahalisinden ve yolculardan defalarca sorulup araştırıldığı, kendisinden kimsenin zarar görmediği ve iyi halinin şahitlerle kanıtlandığı bildiriliyordu. Hibetullah eskiden olduğu gibi bu kazaların martolos başı olarak istihdam ediliyor ve kendisine bir müdahalede bulunulmaması buyruluyordu (A. DVNSMHH. d. 116/247/1037).

Bu hükmün suretleri Manastır şeriye sicilinde de görülmektedir. İstanbul'dan gönderilen iki hüküm ve bunlara istinaden Rumeli eyalet merkezinden gelen iki hüküm daha bulunmaktadır. Bu hükümlerden ilk kaydedilenler adı geçen altı kazanın kadısına ikinciler ise Hibetullah'a gönderilmektedir. Son iki kayıt ise

Manastır kadısı Ali'nin imzasını taşıyan mektuplardır. Aynı şekilde mektuplardan biri kadılara, diğeri Hibetullah'a gönderilmektedir¹³.

Osman Ağa'ya da bu doğrultuda hüküm gönderilmiştir. Karaferye, Vodina, İstarova, Florina, Manastır, Pirlepe, Kesriye ve Hurpeşte kazalarında görevlendirdiği kişiler hakkında şikâyet geldiği bildirilerek bu kişilerin işine tereddüt edilmeden son vermesi ve Osman Ağa'nın asıl görev yeri olan Ağrafa'ya dönmesi emredilmiştir (A. DVNSMHM. d. 116/247/1038). Manastır kazası ahalileri de meclise gelip Osman Ağa hakkında şikâyette bulunmuşlardır. Osman Ağa, Hibetullah'ın yakalanması için emrine verilen yaklaşık doksan askerle Manastır kazasında dört gün geçirdi. Bu süre boyunca askerin masrafları kaza ahalisinin 500 kuruşuna mâl olup sonrasında dört gün daha kazada ikamet ederek ahalinin 26800 akçe daha sarf etmesine neden olmuştur. Bu masrafın yanında Osman Ağa kazaya martolos tayin etmek için 1500 kuruş toplamıştır. Fakat Manastır'a Martolosbaşı olan Kara Ali merkezden hatt-ı hümayun ile görevlendirilince Osman Ağanın topladığı ücret kendisine kalmıştır. Bu şikâyete cevaben Osman Ağa'nın kanunsuz topladığı meblağın sahiplerine iadesi buyrulmuştur (AE. SAMD. III. 119/11728).

Ekim 1709'da gelen hüküm "Florina ve Kesriye ve Ostrova ve Vodina ve Manastır ve Pirlepe ve kazâlarında vâki' derbentlere martolos başı nasb ü ta'yîn olunan Hibetullah -zîde kadruhû-ya hüküm ki" denilerek başlıyordu. Kendisinden *zîde kadruhû*¹⁴ yani Allah kıymetini, rütbeni arttırsın diye bahsediliyordu. Öncesinde hakkında ferman sadır olmuşsa da kötü niyetli olmayanlardan alınan habere istinaden geçmiş suçları affedilerek sayılan kazalarda vaki derbentlerin, vilayet ahalisinin ve yolcuların, haydut ve eşkıyadan

¹³ "Florina ve Kesriye ve Ostrova ve Vodina ve Manastır ve Pirlepe kazâlarında vâki' derbentlere martolos başı nasb olunan Hibetullah -zîde fazluhum- ba'de's-selâm inhâ olunur ki bundan akdem senin sû-i hâlin ihbâr olunmakla hakkında emr-i şerîfim sâdır olup ba'dehû ağrâzdan mücerred bazı ahâli-i vilâyetten vesâir ashâb-ı vukûftan berâat-i zimmetin dahi haber alınmakla cürmün afv olunup ve zikir olunan kazâlarda vâki' derbentlerin zabt u rabtı ve sükkân-ı vilâyet ve ebnâ-i sebilin hıfz u hırsatiyle temîni kemâkân sana tefvîz ve havâle olunmuştur; şimdi emr-i şerîf vusûlünde fermân olunduğu üzere zikir olunan kazâlarda vâki' derbentleri kemâkan tarafından zabt u rabtı ve gerek re'âyâ ve berâyâ ve sükkân-ı vilâyet ve gerek mürûr u ubûr eden ebnâ-i sebîli haydut eşkıyasından vesair haramzâdelerden mutazarrır olmamak üzere muhâfaza ve muhârese husûsuna kemâl-i ihtimâm ile kıyâm edip sadâkat ve istikâmetini izhâr edip hidemât-ı müstahsene vücûda getirmeye bezl-i sa'y ve kudret eylemen bâbında sâdır olan fermân-ı âlişân mûcibince mektûb tâhrir ile irsâl olunmakla inşaallâhu te'âlâ vusûlünde mucib-i emr-i âli üzere amel ve hareket eyleyesin ve'l-hâsıl mazhar olduğun bu lütfun kadrini bilip senden melhûz olduğun üzere göreyim seni sadâkat ile hizmet ve meâsir-i pesendide vücûda getirmeye sarf-ı miknet eyleyesin ve's-selâm. Mine'l-muhlis el-fakîr Ali" (MŞŞ 33/45a).

¹⁴ İdareci kadro mensuplarından dergâh-ı âli çavuşları ve sipahilere edilen duadır.

korunması kendisinden bekleniyordu (A. DVNSMHH. d. 116/247/1039, MŞS 33/43b). Bir müddet zorbalıkla topladığı martolosluk akçesi için artık Hibetullah'a mahkemeden defter veriliyordu. (MŞS 34/11a). Ayrıca bir zamanlar onunla birlikte hareket eden eşkıyalardan Florina kazasından Nuh ve oğulları Mehmet ve Ahmet'in yakalanması artık Hibetullah'tan umuluyordu (MŞS 34/10a).

Hibetullah üzerine bir seneye yakın merkez ve taşra tarafından bir taarruz olmamış, martolosluk vazifesinin ücretini tahsil için kendisine defter verilmişti. Bir sene sonrasında ise planlan Moskov seferinde Rumeli valisi emrine tayin olunmuştu. Rumeli valisinden gelen mektupta sefer-i hümayun için tedarik edilecek askere Hibetullah'ın cenk ve harbe kadir beş yüz nefer ile katılması isteniyordu. Vali, bir vakit ferman ile üzerine memur olsam dahi bunun ukdesinin çözümlüp dostluğa dönüştüğünü söylemekteydi. Hatta Hibetullah yarar ve yiğit olduğu için kendisine deruni muhabbet duymaktaydı. Geçen geçmiş, Hibetullah'ın suçları Devlet-i Aliyye tarafından affolunmuştu. Bu vakitten sonra kendisinin korku ve keder duymasına lüzum kalmamıştı. Artık Hibetullah'dan beklenen memur olduğu üzere hazır ve amade olmasıydı (MŞS 34/26b).

Hibetullah, *sâir levendât misüllü ben dahi giderim* diye cevap göndermiş fakat sefere katılmamıştı (MŞS 34/36a). Hadiselerin seyrinden onun vakit kazanmak için böyle cevap verdiği, eşkıyalıktan vazgeçmediği anlaşılmaktadır. Askerin sefer için bölgeden ayrılmasıyla Hibetullah'ın zulmünün artacağını düşünen Rumeli valisi durumu merkeze bildirmişti. Buna cevaben Hibetullah'ın yanında topladığı leventlerin asker tahririne dahil olmaları, katılmayanların cezalandırılacağını ilam edilmesi istenmişti (MŞS 34/35b).

Hibetullah'ın sefere katılmayacağı anlaşılmış olmasına rağmen Martolos ücreti için 1711 yılında kendisine ve emrindekilere 1125 kuruş toplanmıştır (MŞS 34/41b). Ordunun sefer için harekete geçmesi ile kimin sefer emrine uyduğu kimin asilerden olduğu kesinlik kazanmıştı. Hibetullah sefere katılmadığı gibi halka verdiği zararın günden güne arttığına yönelik şikâyetler iletilmekteydi. Artık gelen buyruldu ve fermanlar ordu divanından gönderilmekteydi. Bu durum üzerine Osman Ağa tekrar Hibetullah üzerine görevlendirilmişti. Selanik, Yenice-i Vardar, Tikveş, Pirlepe, Kırçova, Manastır, Karaferye, Cuma ve Sarıgöl kazalarının il erleri emrine verilerek ve gerekirse Selanik'ten top ve humbara desteği alması emredilmişti (MŞS 34/46a,46b).

Haziran 1711'de Hibetullah martolosluk ücreti için mahkemeden defter almış ve aynı ay içinde üzerine asker yollanmıştı. Yaklaşık iki aylık süre içerisinde nasıl olduğunu bilemediğimiz bir şekilde Hibetullah katlolunmuştu. Manastır'a bağlı Brusnik ahalisinin şikâyetinde olaydan *Hibetullah Cengi* olarak bahsedilmektedir (MŞS 35/16a). Hibetullah'ın, Osman Ağa'nın *nefir-i âmm* askeriyle yani seferberlik ilanı ile mağzûben katledildiği sonraki yıllarda adamlarına karşı

yapılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır (İE. ADL. 12/780, AE. SAMD. III. 119/11728). Hibetullah'tan sonra sorumluluğundaki yerlere ek olarak Selanik ve Üsküp sancaklarındaki derbentlerin pandor ve martolos başlığı Çukadaran-ı hassadan Kara Ali'ye hattı hümayun ile tevcih edilmiştir (MŞS 35/6b).

Sonuç

Hibetullah, martolos iken yoldan çıkmış, zorbalıkla çeşitli suçlara karışmış, zaman zaman bölge ahalisinden yardım görmüş, üzerine gelenleri bir vakit savuşturmayı başarmış, affedilerek kazanılmak istenmiş fakat faaliyetlerine devam ettiği için katledilmiştir. Manastır ve çevresinde önde gelen eşkıya reisi olmasına rağmen Hibetullah'ın ölümü bölgede eşkıyalık hareketlerine son vermemiş, ahalinin beklediği rahat ve huzurlu ortam sağlanamamıştır. Hibetullah'ın kethüdası Çolak Ali ve kardeşi, adamlarından Paşo Ahmet, Sarıgöl sakinlerinden Karavelioğlu Ali ve kardeşi Veli ve Manastır'ı muhasara edip ahaliden bazıları katleden Alamanoğlu Hüseyin ve Zoğooğlu ve Tnosoglu Kurt ve Manastır sakinlerinden olup Hibetullah'ın refiklerinden Bebirzade Mehmet ve oğlu Osman Hibetullah'ın katlölmesinin hemen ardından ortaya çıkan eşkıya ve zorbalardır (MŞS 35/15a, A. DVNSMHM. d. 118/295/1129, A. DVNSMHM. d. 119/20/229, A. DVNSMHM. d. 118/498/2024). Bunlardan başka eşkıya olarak adı dikkat çeken bir isimde Sarıgöl'den Hibetullah oğlu Murteza'dır (A. DVNSMHM. d. 132/153/542).

Devletin eşkıyaları kalebentliğe mahkûm etmesi, orduya dâhil etmesi yahut bir şekilde hakkından gelmesini, Barkey'in iddia ettiği gibi merkezileşme için bir araç olarak değil var olan merkezi düzene yapılan saldırıların ortadan kaldırması yani *mûtat* ve *kadimin* icrası olarak değerlendirmek daha doğru bir yorum olacaktır. Pazar ve bedestenlerin basılması, başta tüccarlar olmak üzere yolcuların seyahat güvenliklerinin olmaması, Hazine-i Amire'ye gönderilecek veya serhat bölgelerine tahsis edilen vergilerin eşkıya bahanesi ile geciktirilmesi, dahası perişan olan köylünün çiftini terk etmesi devletin merkezileşmek için kullanacağı bahaneler değil merkezden uzaklaşmaya neden olacak gelişmelerdir.

Devletin, zamanın gereği olarak ekonomik ve askeri ihtiyaçları düzenleme çalışmaları eşkıyalığın artmasında etkili olmuş gözükse de bu, istenilen değil dolaylı olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. İmparatorluğun toprak kayıpları ile güç kaybettiği bir dönemde eşkıyalık mevcut askeri ve ekonomik kaynağın gerekli yerlere sarf edilmesini engellemektedir. Böyle bir durumda hâlihazırda huzursuz olarak tanımlanabilecek eşkıyaların katledilmesindenense mansıp vaadi ve pazarlık ile orduya dâhil edilmesi daha pratik ve akılcı bir çözümdür. Hibetullah örneğinde olduğu gibi eşkıyanın martolos yapılması Osmanlı tarihinde nadir görülen olaylardan değildir. Burada eşkıya ile mücadele hususunda eşkıyayı en iyi tanıyan kişi görevlendirilmek istenmiştir. Hibetullah'ın affedildikten sonra sefere görevlendirilmesinin, ele geçirilmesi için yapılan bir plan olması elbette göz ardı

edilemeyecek bir varsayımdır. Bu tür afların gerçek yahut sahte olduğuna dair birçok örnek gösterebilir. Hibetullah ise bunca olanlardan sonra gelen affa güvenememiş olsa gerektir. Eşkıyaların affedilerek martolosluğa geçişi devletin umduğu yararın aksine martolosların eşkıyalar ile daha derin bağlar kurmasına ve bu sınıfın daha hızlı yozlaşmasına neden olmuştur.

Eşkîya toplumun yarattığı bir gerçeklik olup içinden çıktığı toplumdan bağımsız düşünülemez. Gayrimeşru yolla yaptığı her faaliyetten insanların şikâyetçi olması üzerine söylenecek pek bir şey yoktur. İncelenmesi gereken husus eşkıyadan şikâyeti olmayan ve hatta kendisi ile bir takım çıkar ilişkisi kuranlardır. Hibetullah'ın bir ev, çiftlik veya köy basması buralarda cinayet, hırsızlık ve insan kaçırmaya gibi işler yapması tüm kazada gündem olsa bile şikâyetçiler genellikle zarar gören kimselerle sınırlıdır. Eşkîyanın bir sonra kime zararının dokunacağı belli olmadığından kazanın tamamı kendisinden şikâyetçi değildir. Hal böyle iken eşkıya teftişine görevlendirilen asker ve yanlarındaki hayvanların konak ve beslenme masrafları ve de ücretleri eşkıyanın hiç uğramadığı köylere tahsildar gitmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda şikâyetler, eşkıyaya nazaran sayıca az fakat daha etkili olmuştur. Hibetullah üzerine Manastır'a gelen Rumeli valisi, Selanik mutasarrıfı için şikâyetlere rastlamasak dahi kendilerine hediye ve ihtiyaçları için kaza ahalisinden ücret toplanmıştır. Bunun dışında Hibetullah'ı ortadan kaldıran Osman Ağa ve emrine görevlendirilen Arnavud Alamanoğlu hakkında ayrı ayrı şikâyetler mevcuttur. Alamanoğlu ve askerlerinden şikâyetle ahalinin perakende ve perişan olacağından bahsedilmekte iken Hibetullah hakkında ki şikâyetler ise daha kişisel mahiyettedir.

Eşkîyaya yardımda bulunanlar kendisi ile ortak çıkarı olanlar ve aidiyeti bulunanlardır. Gönderilen her belgede ahali den, eşkıyanın saklanması yardımcı olmaması, kendisine erzak ve haber verilmemesi istenmiştir. Bu gibi yardımda bulunanlar genellikle eşkıyanın içinden çıktığı dini ve etnik gruplar olmaktadır. Hibetullah, Evlâd-ı Fâti hân'dan olduğundan bu bölgelerde saklanmış olduğu ve kendisine bu gruptan yardım ulaştığı varsayılabilir. Hibetullah'ın bu grup ile olan ilişkisi çıkar yanında aidiyet ile de ilgili görünmektedir. Bunun dışında Eşkîyaya yardımcı olan hatta ortaya çıkmasına vesile olanlar bölgenin ileri gelenleridir. Bu kişiler daha fazla kazanmak için gayrimeşru yollarda kullanabilecekleri bir güce ihtiyaç duymuşlar ve bunu eşkıyanın varlığı ile karşılamışlardır.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Yabancı Arşivler Defterleri (YB.021.d) Manastır Şeriye Sicilleri Nr. 31, 32, 33, 34, 35.

Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHM.d) Nr. 111, 115, 116, 118, 119, 132.

Atik Şikayet Defterleri (A.{DVNSŞKT.d) Nr. 39, 45.

Ali Emiri Tasnifi. AE. SAMD. III 119/11728, AE. SAMD. III 132/12911, AE. SAMD. III 22/2070.

İbnülemin Tasnifi. İE. ADL. 12/780.

Araştırma Eserleri

Adanır, F. (1982). Heiduckentum und osmanische Herrschaft. Sozialgeschichtliche Aspekte der Diskussion um das frühneuzeitliche Räuberwesen in Südosteuropa. *Südost-Forschungen*, 41, 43-116.

Akdağ, M. (2018). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Yapı Kredi Yayınları.

Aktaş, N. (1191). Atik şikâyet Defteri. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 68).

Anhegger, R. (1942). Martoloslar Hakkında. *Türkiyat Mecmuası*, 7, 281-320.

Bardakoğlu, A. (1995). Eşkîya. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 11, ss. 463-466).

Barkey, K. (2021). *Eşkîyalar ve Devlet*. Kronik Kitap.

Braudel, F. (2017). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Cezar, M. (2013). *Osmanlı Tarihinde Levendler*. Türk Tarih Kurumu.

Dalyan, M. G. ve Tunç, M. N. (2021). *Bir Osmanlı Sınır ve İç Güvenlik Teşkilatı: Martolosluk*. Asos Yayınları.

Demirci, S. ve Arslan, H. (2012). *Osmanlı Türkiyesi 'nde Eşkîya, Devlet ve Siyaset*. Yalın Yayıncılık.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zillî. (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap* (Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve I. Sezgin, Ed.). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Halaçoğlu, Y. (1995). Evlâd-ı Fâtihân. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 11, ss. 524-525).

Hobsbawm, E. (2011). *Eşkîyalar* (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.

İlgürel, M. (1995). Eşkîya. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 11, ss. 466-469).

İnalçık, H. (1972). Aspects of the Balkans: Continuity and Change. H. Birnbaum ve S. Vryonis (Ed.), *The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya* içinde (ss. 338-353). Mouton.

İşbilir, Ö. (2019). Kalebend. *TDV İslâm Ansiklopedisi: C. Ek-2* içinde (ss. 5-7).

Matkowski, A. (1983). *Otporot Vo Makedonija Vo Vremeto Na Turskoto Vladeenje* (C. 4). Misla.

Mumcu, A. (2017). *Osmanlı Devleti 'nde Siyaseten Katl*. Phoenix Yayınevi.

- Öz, M. (2017). Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri. O. Köse (Ed.), *Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık ve Terör* içinde (ss. 11-19). İlkadım Belediyesi.
- Palaioret, M. R. (2015). *Macedonia: From the Fifteenth Century to the Present*. Cambridge Scholars Publishing.
- Rosen, G. (1878). *Die Balkan-Haiduken: Ein Beitrag zur innern geschichte des Slawenthums*. F.A. Brockhaus.
- Skiotis, D. N. (1971). From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784. *International Journal of Middle East Studies*, 2(3), 219-244.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı Devlet - Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Türk Tarih Kurumu.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*. C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1955). *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*. Berksoy Basımevi.
- Vasdravellis, J. K. (1975). *Klephts, Armatoles and Pirates in Macedonia During the Rule of the Turks (1627-1821)*. Hetaireia Makedonikon Spoudon.
- Vasic, M. (1978). Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar (K. Beydilli, Çev.). *Tarih Dergisi*, 31, 47-64.
- Yetkin, S. (1996). *Ege'de Eşkîyalar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.